

УДК 343.24:343.297

ЯЩЕНКО А.М.

ПОНЯТТЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

На підставі аналізу законодавчих положень розділу XIV-1 КК України, а також доктринальних точок зору щодо видів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, їх правової природи, підстав і порядку застосування, визначаються ознаки та формулюється поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб і мета їх застосування.

Ключові слова: *інші заходи кримінально-правового характеру, юридична особа, поняття та ознаки заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, мета застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.*

На основе анализа законодательных положений раздела XIV-1 УК Украины, а также доктринальных точек зрения относительно видов мер уголовно-правового характера относительно юридических лиц, их правовой природы, оснований и порядка применения, определяются признаки и формулируется понятие мер уголовно-правового характера относительно юридических лиц и цель их применения.

Ключевые слова: *иные меры уголовно-правового характера, юридическое лицо, понятие и признаки мер уголовно-правового характера относительно юридических лиц, цель применения мер уголовно-правового характера относительно юридических лиц.*

On the basis of analysis of statutory provisions stipulated in the section XIV-1 of Criminal Code of Ukraine and doctrinal opinions with regard to criminal and law measures relating to legal entities, their legal nature, grounds and procedure of application the features are determined and the concept of criminal and law measures relating to legal entities are formulated.

Key words: *other criminal-and-legal measures, legal entity, definition and qualities of the criminal-and law measures with respect to the legal entity, the purpose of applying criminal-and-law measures with regard to the legal entity.*

Постановка проблеми. Кримінальним законодавством України регламентована низка каральних та інших, відмінних від них, альтернативних некаральних заходів кримінально-правового характеру. До каральних заходів кримінально-правового характеру, як відомо, належать різні види покарань. Інші (некаральні-альтернативні) заходи кримінально-правового характеру становлять засоби впливу на порушення кримінально-правових заборон, засновані на примусі, заохоченні або гуманістичних засадах і недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження. Окремі з них знаходять свою реалізацію поза межами такого правового явища, як кримінальна відповідальність. Інші, разом з покаранням або без нього, можуть утворювати таку відповідальність.

Особливе місце серед інших заходів кримінально-правового характеру займають заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що закріплені у розділі XIV-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України): 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація; 4) звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності.

Регламентація у КК України вказаних інших заходів кримінально-правового характеру зумовлює постановку питань про те, які ознаки характеризують такі заходи і, власне, що ж слід

розуміти під цими заходами кримінально-правового характеру, яка мета їх застосування. Необхідність з'ясування цих питань зумовлена і тим, що законодавцем у відповідних статтях КК України поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб і мета їх застосування не наводяться. Складно знайти визначення поняття та мети заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб і в доктрині кримінального права. Між тим постановка і вирішення цих питань є важливими не лише для розвитку понятійного апарату науки кримінального права, але й для здійснення діяльності, пов'язаної з практичною реалізацією окремих положень розділу XIV-1 Загальної частини КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доктрині кримінального права дослідженню заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб присвячені праці В.К. Грищука, З.А. Загинеї, Н.А. Орловської, М.І. Панова, О.Ф. Пасеки, В.О. Тулякова, М.І. Хавронюка та багатьох інших науковців. Визнаючи істотний вклад вказаних учених у розробку як фундаментальних, так і прикладних аспектів застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, слід все ж таки зауважити, що більшістю з них досі не визначено поняття цих заходів, їх ознаки і мета застосування. Присмний виняток становить хіба що О.Ф. Пасека, який в окремих своїх наукових розробках торкався цих питань. Вказана обставина, безсумнівно, й зумовлює зацікавленість в означеній проблематиці та визначає її науково-практичне значення.

Формулювання мети статті. Мета цієї статті полягає у виокремленні ознак і формулюванні на підставі аналізу законодавчих положень розділу XV-1 КК України, а також доктринальних точок зору щодо видів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, їх правової природи, підстав і порядку поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та мети їх застосування.

Виклад основного матеріалу. З огляду на вже зазначений аналіз останніх досліджень і публікацій ще раз підкреслимо, що проблематика визначення поняття та ознак заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб залишається значною мірою вільною зоною у науковому пошуку. Йдеться, зокрема, про те, що в наявній кримінально-правовій літературі складно віднайти чітке визначення цього правового явища на кшталт «заходи кримінально-правового характеру – це ...» або «заходи кримінально-правового характеру – являють собою ...», чи «під заходами кримінально-правового характеру слід розуміти ...». Здебільшого зрозуміти зміст поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб можна в результаті вивчення інших питань, які так чи інакше пов'язані із заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – видів таких заходів, їх правової природи, підстав і порядку застосування. Так, опрацювання окремих питань щодо заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб (видів, підстав та порядку застосування), розкритих в одному з підручників кримінального права, дозволяє дійти висновку, що під заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб слід розуміти інші, відмінні від покарання, заходи кримінально-правового характеру, які не зазначаються у відповідних санкціях окремих статей Особливої частини КК України, а знаходять свій вияв у нормах Загальної частини КК України, передбачених статтями 96-7, 96-8, 96-9 [3, с. 476–484]. На підставі власних висновків можна визначити поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб і в результаті аналізу відповідних питань щодо заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб, розкритих і в окремому навчальному посібнику з кримінального права за авторством І.І. Митрофанова. Так, уявляється, що такими заходами є певні засоби впливу, метою застосування яких є унеможливлення здійснення діяльності, що не відповідає установчим документам або оголошеним цілям юридичної особи, та діянь, які заподіюють шкоду або створюють загрозу заподіяння шкоди особі, суспільству або державі, що вчиняються від імені або в інтересах даної юридичної особи або дозволяються, санкціонуються, схвалюються чи використовуються органом або особою, яка виконує функції управління юридичною особою [4, с. 543]. Лише раніше згаданий нами О.Ф. Пасека в окремих своїх публікаціях зазначає, що заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, – це заходи примусу, які застосовуються до цих осіб за рішенням суду з підстав, передбачених ст. 96-3 КК України, та полягають у виконанні юридичною особою певних дій або у позбавленні чи обмеженні її прав з метою забезпечення виконання завдань кримінального законодавства України [5, с. 245].

Коментуючи наведені доктринальні точки зору, зазначимо, що, на наше переконання, до заходів кримінально-правового характеру належать не лише примусові заходи впливу, на чому наполягає О.Ф. Пасека. Навряд чи можна заперечувати той факт, що до таких заходів належать і заходи, засновані на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, що

репрезентовані звільненням юридичної особи від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо неї у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 96-5 КК України). Крім того, уявляється, що у запропонованому автором визначенні заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не конкретизована мета їх застосування, оскільки забезпечення виконання завдань кримінального законодавства України – це мета, притаманна будь-якому передбаченому в КК України заходу кримінально-правового характеру. Що стосується інших наведених нами визначень поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, то вони підкреслюють переважно лише одну рису цих заходів впливу. Зокрема, або таку, яка полягає у тому, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб застосовуються з певною метою, без конкретизації їх змісту, або таку, яка полягає у тому, що ці заходи не є покаранням, хоча, без сумніву, саме цю ознаку важко заперечувати.

З огляду на вищевказане, на наш погляд, визначення поняття заходів кримінально-правового характеру зумовлює насамперед виявлення ознак цих заходів кримінально-правового впливу. У зв'язку з цим зазначимо, що системний аналіз приписів розділу XIV-І Загальної частини КК України, а також окремих положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), дозволяє виділити наступні ознаки вказаних інших заходів кримінально-правового характеру.

По-перше, ці заходи передбачені КК України, а тому вони є кримінально-правовими заходами. Водночас ті з них, які є примусовими (штраф, конфіскація майна, ліквідація), можуть мати й іншу галузеву приналежність: адміністративно-правову, цивільно-правову або господарсько-правову. Однак ця обставина не дає жодних підстав для ототожнення цих подібних за назвою правових явищ, наявних в різних галузях права, а також для пошуку їх природної приналежності виключно до адміністративного, кримінального, цивільного або господарського права. Навпаки, ці заходи необхідно послідовно розрізняти з огляду на їх відмінні властивості залежно від галузевої приналежності. У зв'язку з цим не можна бути категоричним у тому, що за своїм характером ці заходи є виключно адміністративними. Так, З.А. Загинець зазначає, що незважаючи на збіг у найменуванні окремих заходів із кримінальним покаранням (штраф, конфіскація майна), вони за своєю природою належать до адміністративних стягнень щодо юридичних осіб [2, с. 51]. У цьому аспекті зазначимо, що, зокрема, штраф належить ще й до виду забезпечення виконання цивільно-правових зобов'язань, а також до виду штрафної санкції, яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. Тому, виходячи з цього, твердження дослідниці видається сумнівним. До речі, констатація відмінних властивостей штрафу залежно від галузевої належності (як покарання, заходу адміністративно-правової відповідальності та виду забезпечення виконання цивільно-правового зобов'язання) яскраво аргументована у фундаментальній науковій праці В.О. Попраса [8, с. 40–43]. Що стосується конфіскації майна як заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, то вона за своїм змістом відрізняється від конфіскації як виду адміністративного стягнення. Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення (Далі – КУпАП) цей вид адміністративного стягнення більше наближений до спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру, хоча очевидно, що він має власні специфічні риси.

По-друге, слід погодитися з Н.А. Орловською в тому, що матеріальною підставою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є не склад злочину, а факт причетності юридичної особи до злочину (інтерес/користь юридичної особи, реалізовані/досягнені вчиненням злочинном) [6, с. 85]. У зв'язку з цим передбачені у ст. 96-3 КК України підстави застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є фактично передумовами їх застосування. Відповідно до ст. 96-3 КК України до юридичної особи застосовуються заходи кримінально-правового характеру у разі: 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 цього Кодексу; 2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 цього Кодексу; 3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 258–258-5 цього Кодексу; 4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 109, 110, 113, 146, 147, частинами другою-четвертою ст. 159-1, статтями 160, 260, 262, 436,

437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу. В інтересах юридичної особи вчиняються злочини, передбачені статтями 109, 110, 113, 146, 147, частинами другою-четвертою ст. 159-1, статтями 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368-3, частинами першою і другою статті 368-4, статтях 369 і 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, якщо вони призвели до отримання юридичною особою неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності.

По-третє, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб мають примусовий характер (ст. ст. 96-7–96-9 КК України – у такому разі вони тягнуть настання негативних для юридичної особи наслідків майнового або організаційно-правового характеру) або засновані на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження (ст. 96-5 КК України – у цьому випадку унеможливується настання таких негативних наслідків).

По-четверте, ці заходи кримінально-правового характеру, незважаючи на примусовий характер окремих із них, не є покаранням, оскільки юридична особа в силу своєї правової природи не може вчинити злочин, а відтак, і бути визнана винною у його вчиненні. Покарання призначається винятково до суб'єктів злочину – фізичних, осудних осіб, які досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Законодавець, до речі, безпосередньо підкреслює вищевказане твердження, регламентуючи ці альтернативні покаранню заходи у розділі XIV-І КК України, до додаток до розділу XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру». У зв'язку з цим варто розрізняти, зокрема, штраф і конфіскацію майна як покарання від штрафу і конфіскації майна як заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

По-п'яте, оскільки заходи кримінально-правового характеру не є покаранням, їх застосування не тягне судимості.

По-шосте, у юридичній літературі зазначається, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є нічим іншим, як кримінальною відповідальністю [1, с. 274–291; 7, с. 5, 10]. З таким твердженням погодитися не можна. Кримінальна відповідальність, на нашу думку, являє собою негативну оцінку в обвинувальному вироку суду вчиненого кримінального правопорушення і особи, яка його вчинила (визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення (її засудження) з констатацією факту його вчинення), а також зазнавання винною особою конкретних заходів кримінально-правового характеру, заснованих на примусі (обмеженні прав і свобод особистого, майнового чи іншого характеру) або заохоченні (стимулюванні) позитивної посткримінальної поведінки, а також недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження. Зі змісту наведеного визначення кримінальної відповідальності вбачається, що її ознаками є: 1) осуд (засудження) особи; 2) зазнавання покарання та (або) інших заходів кримінально-правового характеру. У силу об'єктивних причин юридична особа не може органічно відчувати як морального аспекту засудження, так і притаманної покаранню репресивної (каральної) функції. У зв'язку з цим суд від імені держави не може ані засудити юридичну особу, ані призначити їй покарання. З огляду на це заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за своєю суттю не є кримінальною відповідальністю, хоча і реалізуються в межах такої відповідальності. Ця обставина пов'язана виключно з тим, що передумовою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи є вчинення її уповноваженою особою будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 96-3 КК України.

По-сьоме, застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи має пов'язаний характер, тобто завжди залежить від призначення покарання (звільнення від покарання чи його відбування) щодо її уповноваженої особи (ст. ст. 291, 372, 374 КПК України). У свою чергу застосування заходів щодо юридичної особи, заснованих на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, зазвичай залежить від її звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 96-5 КК України, ч. 3 ст. 284 КПК України).

Що стосується мети застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, то з урахуванням системного аналізу приписів розділу XIV-І Загальної частини КК України можна дійти висновку, що такою метою є відновлення правовідносин, порушених вчиненням будь-якого злочину, зазначеного у ст. 96-3 КК України, а також запобігання вчиненню уповноваженою особою юридичної особи будь-якого нового злочину з тих, що зазначені у цій статті КК України.

Висновки. З огляду на вищенаведене можна запропонувати визначення заходів кримінально-правового характеру у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні, під заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб слід розуміти передбачені КК України

примусові або такі, що засновані на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, засоби впливу на юридичну особу у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 96-3 КК України, що тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового чи організаційно-правового характеру або унеможливають їх настання, і застосовуються поряд (разом) з призначенням уповноваженій особі покарання (звільненням від нього) або зі звільненням її від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності з метою відновлення правовідносин, порушених вчиненням будь-якого злочину, зазначеного у ст. 96-3 КК України, а також запобігання вчиненню уповноваженою особою юридичної особи будь-якого нового злочину з тих, що зазначені у цій статті КК України. У вузькому значенні, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб становлять передбачені КК України засоби впливу на юридичну особу у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 96-3 КК України, що тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового чи організаційно-правового характеру або унеможливають їх настання.

Загалом запровадження кримінально-правової реакції на загрози із боку юридичних осіб є наслідком об'єктивного і неминучого процесу інтеграції вітчизняного кримінального законодавства до сучасного законодавства країн Європейського Союзу. У зв'язку з цим забезпечення практики застосування судами України законного, справедливого та індивідуалізованого заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи є одним із важливих завдань сучасної кримінально-правової політики нашої держави, і ця практика, до речі, лише започатковується та перебуває у первісній стадії свого оформлення.

Список використаних джерел:

1. Гришук В.К., О.Ф. Пасека Кримінальна відповідальність юридичних осіб. Наук. вісн. Львівськ. держ. ун-ту внутр. справ. 2012. № 4. С. 274–291.
2. Загинець З. Квазікримінальна відповідальність юридичних осіб за кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством України. Вісн. Нац. акад. прокурат. України. 2017. № 3(49). С. 49–55.
3. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна; 5-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.
4. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права: навч. посіб. / Кременчуцький нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
6. Орловська Н.А. Кримінально-правовий вплив на юридичних осіб: проблеми нормативної регламентації та шляхи їх вирішення. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (9–10 грудня 2016 р. м. Ів.-Франковськ). Івано-Франковськ: Фоліант, 2016. С. 84–91.
7. Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 23 с.
8. Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2009. 224 с.